

Ezeket a félisteni szavakat emelt fővel írhatta le Vas István.

„*Csupa góg, csupa tömb, csupa kristály –*”

Verseiben és önéletrajzot író prózájában újraélhetjük – intenzívebben, mint valaha – a gyönyörű, iszonyú XX. század ezernyi pillanatát: nyári rózsáit; az őszi ködöket; a magánhivatalnok megalázottságát; a magyar lélek szorongásait a békekötés előtt; emberi jogunkat ahhoz, hogy kilépjünk a korból... De vajon ma mi jóval tudna kínálkozni a harmadik évezred küszöbén (az információk sokat emlegetett tömkelegében)?

„*Ha lesz még egyszer kedvünk énekelni,
Tudja fene, mi fog majd érdekelni.
Vagy folytatjuk talán a régi nótát:
A természetet, a szép idiótát,
Az örök fát, a tönkbe tengert?
Vagy tán az általános emberit?*”

Vas István sűrű szövésű lírája arra nevel, hogy transzparens maradjon számomra, még vénségemben is, ez a baljóslatokkal alakuló új világ. És persze ne csupán úgy, mint egy internetező tízéves süvölvény számára, hanem minden lépésnél érezve a transzcendenciákat, és tudván tudva, hogy *a líra nem más, mint hagyomány* – amint azt Vajthó László tanár úrtól tanulta Vas István.

Ács Margit

MORZSÁK VAS ISTVÁN ASZTALÁRÓL

Ennyivel idősebb volt, mint én? Nem vettem észre. Azaz nem vettem észbe. Hiszen persze nyilvánvaló volt, hogy ő öreg, én meg, akkor, fiatal, de mintha ez az adottság is csak külsődleges kelléke lett volna annak az okos, ironikus társalgási stílusnak, amely megszállta a szerkesztőségi szobákat, megtelepedett a kávéházi asztaloknál, amikor Vas István megjelent, s a világ folyásáról, egy frissiben olvasott versről vagy kedélyborzoló szóváltásról, bármiről a világon kezdett beszélni. Mi más lenne, mint öreg, aki ennyi mindent megélt már, ennyi mindent olvasott, megírt, fordított, aki megengedheti magának, hogy nyíltan hivatkozzék gyarlóságaira, vagyis nyíltan sopánkodjon miattuk. Meg hát a véneknek tulajdonítjuk azt a bölcsességet is, hogy meglátni képesek a dolgok visszáját, ahogy ő, akinek regimentnyi kötőszóra van szüksége a fogalmazás pontosságához. Furcsa módon mégis elengedtem a fülem mellett az évei számát. Csak most hökkentem meg, amikor Réz Pál felhívott, és emlékeztetett, hogy Vas Pista százéves lenne az idén. Hogyhogy?

Csodálkozásom arra indít, hogy megpróbáljak utána nézni, miért hittem őt eredendően fiatalnak, holott magatartása, külseje egyáltalán nem volt fiatalos. Könnyű rátalálni a

kritikus, szkeptikus elemre megnyilvánulásai között: és tudjuk, a fiatalság mindenkor az oppozíció állapotában van az örökölt világgal, az előző nemzedékek birtokolta világgal szemben. Amiként mi, akkori fiatalok is. Nem is csoda, mert a politikában dogmák és fülhasogató pátosz (álpátosz), az irodalomban meg vagy fontoskodó (esetleg képmutató) világjobbítás, vagy „*elvont jelek lázálmai*” (Németh László kifejezése a költészet egy válfajára) uralták a terepet. Csakhogy az akkori ellenzéki ifjak sem voltak kevésbé dogmatikusak, mint a hivatalosság. A hivatalos álpátosszal szemben a pályakezdő művészek trivilitással tüntettek, eltökélt pózokkal, vagyis nem voltak kevésbé mesterkélték, mint a kultúrpolitika korifeusai és kedvencei. Önnön kerengésük lázálmaiban illeszkedtek az utált rendszerbe a (vélt) egyéni szabadság dervisei is. Vas István kritikus pozíciója azért volt – távlatosan szemlélve – érvényesebb, mint az akkori nemzedéki ellenkezési formák, mert ő bennünk, fiatalokban is kérlelhetetlenül tetten érte a fanatizmust, az álságot, a rossz szerepet, az érzelmi vagy gondolati sekélyességet – nem tette elnézővé, hogy egy jogos szellemi szabadságharc ilyen-olyan fegyvereit forgatjuk. (Első lecke: ne légy sznob a fiatalokkal szemben. Velük szemben sem. Túlságosan hajlasz rá, hogy mindenben szervilisen igazat adj nekik. Csak azért, mert te már ismered kudarcaidat, nemzedéked kudarcait? Csak mert a ti kezeteiből már kicsúszóban van a világ? Nem azért kerül az ő kezükbe, mert érdemesebbek rá, hanem mert most ők következnek. S van, amiért azért továbbra is neked lesz igazad.)

Égetően szükségem volt annak idején Vas István hatására. Hogy lássam az Egy ember (magasrendű) alázatát és ugyanakkor kihívó önbecsülését. A személyes véleményél mindig több nyilvánult meg Vas István ítéleteiben és érveiben. A személyes világlátás, vagyis egy sajátos következetesség, amely mindig számol ugyan a tévedés kockázatával, mégsem riad vissza az állásfoglalástól. Amikor megismertem, már teljesen kiforrott volt ez a szellemi állapot, csak a beszélgetések során felemlégetett, a NEHÉZ SZERELEM lapjain megírt fiatalkori nézetei és az évtizedekkel korábbi esszéi szembesítettek azzal, hogy az ő útja is a kész teóriák, a marxizmus naiv elfogadásán keresztül vezetett a felocsúdáshoz, a Vas István-i egy-emberi megátalkodottsághoz.

De hogy mennyire lényre eredendő része volt az, amit most tiszteletlenül megátalkodottságnak neveztem, azon mérhető, hogy a marxista hitű tanulmányokban is jelen van. Rászántam magamat, hogy AZ ISMERETLEN ISTEN címmel összegyűjtött tanulmányait forgatva mai szemmel, mai érzékenységgel azokat is elolvassam, amelyek várhatólag provokálni fognak, s nem biztos, hogy megkönnyítik a hálás utód dolgát e visszaemlékezés írásakor. Németh László MAGYARSÁG ÉS EURÓPA című könyvéről 1936-ban írt kritikája volt az egyik. Tudtam, hogy három évvel korábban Németh László a *Tanuban* Vas István (és Zelk Zoltán) lírájáról meglehetősen ellentmondó érzülettel írt: üdvözölte bennük, hogy megszabadultak a pózoktól, „*az új líra cifra nyavalyatöréseitől*”, „*életük adataitól nem féltik a költeményt*”, s mindez „*könnyűség, szabadság*”, ám ezt követően sokallni kezdi a könnyűséget: „*A kritikusnak mindenesetre vigyáznia illik, nehogy az elvont jelek lázálmai után a révíült locsogás korszaka szakadjon ránk.*” Hát, nem mondhatnánk, hogy kritikájával lekötelezte Vas Istvánt. Mégis, Vas, a fiatal marxista így ír az ő ideáiról: „*Ha mi ezt más úton próbáljuk is elérni, mint Németh László, a benne megnyilatkozó nemes tehetséget, vívódó becsületességet csak szövetségesünknek tekinthetjük.*” Nehéz szívvel kezdtem olvasni az 1947-ben írt URBÁNUSOK ÉS NÉPIESEK című cikket is. Nem volt okom aggódni, félni tiszteletemet és szeretetemet, bár aligha értenénk egyet e kérdésben, ha ma vitáznánk róla. „*Most lettem csak »urbánus« – írta Vas akkor. – Ezt a vallomáomat azért is közöltem, hogy rögtön megcáfoljam: nem, mégsem lettem urbánus. Mindenekelőtt azért nem, mert az egész ellentétet belengi a fa-*

sizmus rossz illata...” Ó, igen, így igaz. Az a prognózis viszont, hogy a szocializmus egészen túl fog lépni ezen az ellentéten, nem igazolódott. De ezt Vas énnálam sokkal jobban és korábban tudta, ám korrekció, lábjegyzet, előszó nélkül közölte 1974-es gyűjteményében is egykor meggyőződéssel leírt, bár kicsorbult vélekedéseit.

Hogy mi a két példaként felhozott fiatalkori írásban a megatalkodottan Vas István-i? Egyik esetben sem a tételes igazság vezérli, hanem a saját viszonya a tárgyához. Becsületesen vállalja a benne élő tiszteletet a jó szándék és jó teljesítmény iránt az ideológiai ellenfél esetében, és nem akar közösködni olyan igazsággal, amely továbbörökíti az aljas korszak kontextusát, még ha egyébként az ő igazsága is. Igazsággal szemben – nagyobb igazság? Inkább valósabb, életszerűbb, egyszerűbb. (Második lecke: van benned ilyen biztos mérce? El mered engedni kipróbált igazságaid – jogos előítéleteid – kezét? Mersz egyszerű lenni a gubancos helyzetekben? Ugye, nem.)

Milyen pontosan írta le Vas István 1943-ban az igazságoknak azt a hierarchikus rendjét, amelynek érvényében talán haláláig reménykedett! Engels nevezetes megfogalmazásából indult ki: *„ugrás a szükségyszerűség birodalmából a szabadság birodalmába”*. Ennek kapcsán Vas elgondolja: *„ez, a valóság, a törvények világa, csak az egyik, az Atyáé, s kell lennie egy vele rejtelmesen azonos, s mégis merőben más világnak is, a kegyelem, a megváltás, a Fiú világának”*. Különös, hogy ezt az „ultima ratio” jellegű vallomást olyan költő tette, akit az ÓDA AZ ÉSZHEZ szerzőjeként a racionalizmus megtestesítőjének tartottak, bár épp legjobb értői makacsul árnyalni próbálták e hovatovább előítéletté vált megítélést. (Csűrös Miklós RACIONALIZMUS ÉS MISZTIKA című tanulmánya 1984-ben teljes képet adott e kettőségről.) *„Sohasem kételkedtem a valóságban. Sőt, mindig az emberi kötöttségek világa izgatott”* – vallja a józan, a „realista” Vas. Érzékelni képes az emberi létnek az idők mélyéből eredő meghatározottságát. Elbűvöli, hogy *„az emberi fajták mohó és buja keveredései után is nagyjából ugyanazokat a koponyákat hordozzák ugyanazok a csontvázak, mint Nagy Károly, mint Nimród, mint Nofretéte idején”*. Mindez tehát a valóság, a lét meghatározottságát, a determináció hatalmát hirdeti. Azonban emlékszem, milyen mélyen hatott rám Vas István egy mondata. (Már nem emlékszem, hogy csak hallottam, vagy olvastam-e tőle.) *„Minden determináció rossz.”* Elsősorban a születés agresszív adottságáról volt szó, hogy milyen fajba, társadalmi osztályba, környezetbe, milyen elvárható életpályába és magatartásmodellbe születünk bele. Nem tudom, tisztán logikával meg lehet-e magyarázni, hogy mi a rossz abban, ha valaki ellenállás nélkül, szorgalmasan megvalósítja a születéssel rámért modellt, én mindenesetre nem lennék rá képes, de teljes bizonyossággal átérzem, hogy Vasnak igaza volt. Hol vagyok én, ha nem abban, amit magam akartam magamból létrehozni?! Hol van az ember, ha nem a szabad akaratában?! Ugyanakkor 1. Vas soha nem tagadta származását, nem tagadta meg szüleit; 2. nem becsülte túl az emberi lény szabadságának határait. Íme, egy másik idézet a szellemi alkatát feltáró, 1943-ban írt, A MÉRLEG című tanulmányból: *„A szabadság hőbortosait még a determináció eszelőseinél is inkább megvettem. Már azért is, mert többnyire tisztességtelének voltak.”* Bevallom, ami Vasban leginkább elbűvöl, ez az utóbbi profán, gyakorlatias, a színpadi szerzők „félre” utasítását felidéző megjegyzés a szabadság jegyében elkövetett tisztességtelenségekről. A polgárember életszerű szempontjának frivol játékba hozása.

És mit jelentett ez a determinációt és szabadságot vegyítő szemléleti mód esztétikai vetületben? Amikor az adott anyag és a művészi teremtés szabadságának a birkózásáról van szó? Vas István szerint a társadalom, a történelem, a művészet cselekvői: *„Csak azzal dolgozhatnak, ami megadatott nekik, de semmi sem szabhatja meg, hogy mit csinálnak belőle.*

Helyes az anyagot legyőzni, de helytelen megtagadni.” Ez a klasszikus hangzású tétel teljességgel illik egy Mérleg jegyben született íróhoz. Attól tartok, a művészeti-szellemi élet mostani korifeusai között senki sem született a Mérleg jegyében. Nem hinném, hogy csak nekem hiányzik Vas István mérlege mostanában. Sőt, azt hiszem, hogy nekem, aki ismerhettem és elsajátíthattam sok mindent „iskolájából”, csak sután bájos személyiségével hiányzik, művészeti közéletünkben viszont sokféle bajt okoz szellemisége hiánya. Évtizedek óta csak szektás „elviséggel” lehet érvényesülni, vagy legalább helyeslő táborhoz, akolmeleghez jutni. A körültkintés opportunizmusnak, „riszálásnak”, esetleg áruulásnak minősül, a méltányos mérlegelést általában dilettáns/gyáva/kényelmes megoldásnak tartják a szemétdombok kiskakasai. A három választható bélyeg közül a kényelmest tartom a legigazságtalanabbnak. „*A Mérleg lényege az egyeztetés, de billenésében a végtelen ingás lehetőségével*” – jellemzi Vas csillagjegye lényegét. A billenések idegrengető állapotára, a végtelen ingás éber feszültségére, a különvélemény kinyilvánításának folytonos kényelmetlenségére nemigen szoktak gondolni az „egyetemes” elvek és esztétikák kongó páncélzata mögé befészkelte hadfiak és bürokraták. (Harmadik lecke: bármilyen jó lenne tudni, mint vélekedne ma Vas István a nagyképű, a mi életünk valóságát „meghaladó” irodalmunkról, vagy a visszahatásról, a dacba ragadt szűklátókörűségről, nem tudhatja senki. Hiba volt hancegnem az imént, hogy én legalább ismertem őt. Csak a magam mérlege maradt. Mindenkinek a magáé.)

Egy azonban biztosnak látszik. Nem helyeselné az irodalomban az irodalmárok túlhatalmát. A hatvanas évek végén már érzékelhető volt – ő érzékelte –, hogy a művészet környékén divatos dogmák ütötték fel a fejüket. A modernség magabiztos szakértői marasztalnak el egész korszakokat, áramlatokat a magyar irodalomból, mert az általuk preferált mintáktól eltértek (s okkal tértek el). Ezzel a fajta balga magabiztossággal szemben építette fel egész nagy, a költészet meghatározó folyamataira kitekintő tanulmányát, amelynek AZ ISMERETLEN ISTEN címet adta. Szellemes példával szemléltette, hogy akik megrögzötten tudják, hogy honnan jön a modern költészet, hasonlítanak a földalatti villamosra várakozókhoz, akiket egyszer kifigyelt: mert tudták, a másik irányból kéne érkeznie a következő járatnak, nem szálltak fel a ritmust megtörve az ő oldalukra befutó kocsikba: nem hittek a szemüknek. De az Ismeretlen isten metafora a szellemes példabeszédnél is találóbb, az egész tudatot mozgósítja, szélesebbre nyitja a világ kapuját. Pál apostolra hivatkozik Vas István: „*Mert mikor bejárom és szemlélem a ti szentélyeiteket – mondta Pál apostol az Areopágusnak közepette az athéniaknak –, találkoztam egy oltárral is, melyre ez vala ráírva: »Ismeretlen Istennek«. Akit azért ti nem ismerve tiszteltetek, azt hirdetem én néktek.*” És hozzáteszi: „*Bár észbe vennék ezt a költészet minden Athénjának kritikusai, és fenntartanának egy oltárt az ismeretlen, a rejtőzködő, a váratlan istennek.*” Írta ezt, mint mondtam, 1970-ben. Negyven évvel később sem tart számot ilyen oltárra az athéni kritikusok céhe, legfeljebb egy-egy író, „privát” olvasó áldoz előtte. S vagyunk köztük néhányan, akik Vas István megátalkodottan józan hitére is támaszkodnak, amikor tudják: a művészet, ahogy minden isten, ellenáll valamennyi birtokló szándéknak.

Vas halála után Szántó Piroska szétosztotta a barátok között a Pista asztalán, polcain álló kedves, apró tárgyait. Én egy régifajta, karos mérleghez való kis öntöttvas mérő súlyt kaptam. Az orrom előtt tartom, én is az asztalomon. Boldog vagyok, hogy Piroska épp ezt szánta nekem. Pedig ránehezedik a szívemre, súlyos örökség.